

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Sciences

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

**Vnímání ženské role u dospívajících žen s poruchou
autistického spektra**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Studijní program:
SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA

Autor: Pavla Vlčková

Vedoucí práce: Mgr. Aneta Marková, Ph.D.

České Budějovice 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci s názvem „*Vnímání ženské role u dospívajících žen s poruchou autistického spektra*“ jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby bakalářské práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé bakalářské práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 13.8.2020

.....

Pavla Vlčková

Poděkování

Poděkování bych především chtěla věnovat vedoucí bakalářské práce Mgr. Anetě Markové, Ph.D., za odborné vedení, trpělivost a praktické rady při jejím zpracování.

Ráda bych také poděkovala rodině a přátelům, kteří mi byli velkou oporou v průběhu psaní bakalářské práce.

A v neposlední řadě děkuji komunikačním partnerům a jejich rodině za poskytnuté rozhovory a ochotu.

Vnímání ženské role u dospívajících žen s poruchou autistického spektra

Abstrakt

Definice ženské role v české literatuře není pevně stanovena. A tak zbývá se pouze domnívat, že si každá žena pod ženskou rolí představí stejné vlastnosti.

Bakalářská práce je věnována tématu „Vnímání ženské role u dospívajících žen s poruchou autistického spektra“. Téma bylo vybráno z důvodu absence poznatků. Cílem bylo alespoň z části doplnit tuto mezeru a přinést nové poznatky, které by v praxi mohly být nápomocny při edukaci a celkovém přístupu k osobám s poruchou autistického spektra. Bakalářská práce nabízí pohled dospívajících žen s poruchou autistického spektra na přístup k ženské roli. Co pro dospívající ženy symbolizuje ženskou roli. Jak vztahují ženskou roli ke své osobě.

Výzkum je prováděn kvalitativní strategií, metodou případové studie, kdy jsou prováděny rozhovory s dospívajícími ženami s poruchou autistického spektra a jejich matkami. Následně jsou rozhovory analyzovány a vyhodnocovány jejich spojitosti.

Ze zjištěných informací vyplynulo, že dospívající ženy s poruchou autistického spektra jsou velmi ovlivněny ve vnímání ženské role svými matkami, jelikož matky byly vychovávány podle dlouhodobého zakotveného stereotypu.

Lze se domnívat, že zjištěné informace mohou být do budoucna přínosem pro matky dospívajících žen s poruchou autistického spektra. Aby matky nejednaly tolik ve stereotypu a ponechaly svým dospívajícím dcerám možnost vytvořit si svůj pohled na ženskou roli.

Klíčová slova

Poruchy autistického spektra; dospívání; gender; genderové role; ženské role

Perception of the female role in a group of women with an autism spectrum disorder

Abstract

The female role perception is not determined in our literature. So it only remains to assume that all women imagine the same characteristics under the term „The female role“.

This bachelor's thesis is devoted to the topic „ Perception of the female role in a group of women with an autism spectrum disorder“. The reason for choosing this topic is the absence of knowledge. The aim of this thesis is to fill this gap and bring new knowledge that might help in education and general approach to people with an autism spectrum disorder. The thesis also brings a view of adolescent women on their approach to the female role. What symbolizes the female role. How do they relate the female role to their person.

The research was carried out using a qualitative strategy, a method of interviews with adolescent women and their mothers. The interviews were studied, and their connections were evaluated.

The information obtained showed that adolescent women with autism spectrum disorder are extremely influenced in the perception of the female role by their mothers, as mothers were brought up according to a long-standing grounded stereotype.

I can assume that the obtained information may be a benefit to mothers of adolescent women with autism spectrum disorder in the future. It also can make mothers do not act so much according to the grounded stereotype and leave their teenage daughters the opportunity to form their own view of the female role.

Key words

autism spectrum disorder; adolescence; gender; gender role; female role

OBSAH

Obsah	6
Úvod.....	7
1. Poruchy autistického spektra	9
1.1 Vymezení pojmu PAS	9
1.2 Klasifikace	10
1.3 Etiologie a příčiny vzniku PAS.....	14
1.4 Triáda problémových oblastí.....	15
2. Dospívání, gender, genderové role a ženské role	17
2.1 Dospívání	17
2.2 Gender a genderové role	19
2.3 Ženské role.....	20
2.3.1 Tradiční ženské role	21
3. Cíl práce a výzkumné otázky	23
3.1 Cíl výzkumné práce	23
3.2 Výzkumné otázky	23
4. Metodologie výzkumu	24
4.1 Kvalitativní výzkum	24
4.2 Případová studie.....	24
4.3 Metoda sběru dat.....	24
4.3.1 Rozhovor.....	24
4.4 Účastníci výzkumu	25
5. Jak dospívající ženy s PAS přistupují k ženské roli	26
5.1 Vnější faktory	26
5.1.1 Postoj matek k ženské roli.....	26
5.1.2 Výchova matek dospívající ženy s PAS k ženské roli.....	27
5.1.3 Přítomnost sourozenců.....	28
5.2 Procesy ovlivňující ženskou roli	28
5.2.1 Hledání vlastní identity	29
5.2.2 Fantazijní svět	30
5.2.3 Napodobování a identifikace.....	31
5.2.4 Sociální sítě	31
6. Co symbolizuje pro dospívající ženy s PAS ženskou roli?	34
7. Jak vztahují dospívající ženy s PAS ženskou roli ke své osobě?	37
8. Diskuze	40
9. Závěr	42
10. Seznam literatury	44

ÚVOD

Bakalářská práce je věnována tématu "Vnímání ženské role u dospívajících žen s poruchou autistického spektra." Téma bylo vybráno z důvodu absence poznatků, a to napříč obory jako je speciální pedagogika, psychologie, sociální práce nebo genderová studia. Jak upozorňují autorky, Adamčíková, Bernoldová a Strnadová, které se v České republice věnují problematice mateřství a rodičovství žen s intelektovým postižením, je třeba dalších výzkumů, které by přinesly nové poznatky v oblasti vnímání ženské role u osob s postižením. Dosavadní informace vztahující se k tématu vnímání ženské role, jsou již částečně zmapovány u skupiny osob bez postižení, ale i s postižením například intelektovým. Doposud však není dostatek poznatků, jak vnímají ženské role dospívající ženy s poruchou autistického spektra (dále jen PAS). Jaké jsou faktory, které napomáhají vnímání ženské role a do jaké míry jsou dospívající ženy s PAS ovlivněny svým okolím. Předkládaná bakalářská práce má tak za primární cíl alespoň z části doplnit tuto mezeru a přinést nové poznatky, které by v praxi mohly být nápomocny při edukaci a celkovém přístupu k osobám s PAS. Sekundárním cílem ve výzkumné části bakalářské práce je zmapování pohledu na ženskou roli dospívajícími ženami s PAS.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Kdy v první teoretické části jsou dvě hlavní kapitoly, první kapitola je zaměřena na PAS, která je rozdělena do čtyř podkapitol, které obsahují vymezení pojmu PAS, klasifikaci, kde jsou popsány jednotlivé typy PAS. Dále je v první kapitole podkapitola etiologie a poslední podkapitolou je triáda problémových oblastí, které jsou autismem nejvíce zasaheny. Druhá kapitola bakalářské práce obsahuje vymezení pojmů jako dospívání, gender, genderové role a ženské role.

Druhá část bakalářské práce je praktická část, která je zaměřena na zodpovězení výzkumného problému, kterým je zodpovězení otázek na téma: vnímání, prožívání a vztahování ženských rolí na sebe, u dospívajících žen s PAS a výzkumného cíle, kterým je: nastínění pohledu dospívajících žen s PAS na ženskou roli. V praktické části je použit kvalitativní výzkum, který je věnován případové studii. Metodu zakotvené teorie nebylo možné provést, jelikož se v daném výzkumu nepodařilo nasbírat dostatečné množství dat, aby mohla být provedena. V této studii je sběr dat proveden formou rozhovorů, kdy byly dotazovány dospívající ženy s PAS a jejich matky. Matky byly dotazovány za účelem rozšíření poznatků.

Cílovou skupinu tvoří dospívající ženy s PAS. Kdy věkové rozmezí u dospívání je stanoveno podle autorky Vágnerové (2005) na rozmezí mezi desátým až dvacátým rokem života. Je to období, kdy dochází k přechodu z dětství do dospělosti. Dospívající si více uvědomují svou vlastní identitu a dospívající ženy s PAS i odlišnost od dospívajících žen bez PAS. Dospívající ženy s PAS se mnohdy snaží o navázání sociálního kontaktu. A i výchova dospívajících žen s PAS rodiči je odlišná, jelikož rodiče se obávají z blížící se budoucnosti.

V bakalářské práci jsou využity metody: analýza odborné literatury, rozhovory a analýza rozhovorů. V odborné literatuře je mnoho publikací na téma PAS, dospívání, gender a genderové role, ale velké mezery se nachází v odborné literatuře na téma ženská role. V české literatuře jsou spíše postarší publikace, kvůli těmto nedostatkům je potřeba čerpat z cizojazyčných zdrojů. Další metoda je použita v podobě rozhovorů, kdy dospívající ženy byly dotazovány předem stanovenými otázkami, které byly potřeba upravovat podle toho, jak se rozhovor vyvíjel a jaké informace byly potřeba ještě získat. Rozhovory byly následně analyzovány, aby se co nejpřesněji dosáhlo cíle a byly zaplněny mezery v chybějících informacích. V celé bakalářské práci jsou jména smyšlená a jakákoliv shoda je čistě náhodná.

1. PORUCHY AUTISTICKÉHO SPEKTRA

1.1 Vymezení pojmu PAS

Poprvé v historickém pojetí se setkáváme s termínem autismus v roce 1911, kdy švýcarský psychiatr Eugen Bleuer poprvé užil tento termín. Pojmenoval tak jeden ze symptomů pozorovaný u schizofrenních pacientů. Prvním člověkem na světě, který užil název **raný dětský autismus** byl americký psychiatr Leo Kanner, inspirací mu bylo řeckého slovo „autos“, které v překladu znamená „sám“. Domníval se, že děti s autismem jsou osamělé, nezajímající se o svět kolem sebe, neschopné lásky a přátelství. Postupem času se termín autismus měnil a s ním i terminologie (Thorová, 2016).

Poruchy autistického spektra (PAS), řadí se mezi pervazivní vývojové poruchy, patří mezi nejzávažnější poruchy dětského mentálního vývoje. Pervazivní (znamenající jako všepřonikající, kdy mentální vývoj je zasažen do hloubky v mnoha oblastech schopností). Je zasažen biosociální, kognitivní a psychický vývoj jedince. Poruchy jsou celoživotní, u většiny případů se odchylky od normy vyvíjí od útlého věku, ale projeví se v průběhu třetího až pátého roku života. Při závažnějším typu lze odchylku pozorovat již do dvou let dítěte (Pátá, 2016).

Theo Peeters (1998) uvádí, že pojem pervazivní porucha vystihuje podstatu této poruchy lépe než výraz autismus. Označení autistický v omezeném slova smyslu znamená obrácený do sebe, ale postižení mají problémy v oblasti komunikace, imaginace sociálního porozumění, problémy mají s chápáním toho, co vidí a slyší. Thorová (2016) uvádí, že zařazování těchto dětí do určité kategorie vyvolalo potřebu vzniku všeobecného termínu. Proto vznikl termín PAS, který je považován za výstižnější, jelikož specifické deficity a abnormální chování u dětí a dospělých, jsou spíše různorodé než pervazivní (Bazalová, 2017).

Diagnostika těchto poruch je velmi obtížná, jelikož dochází k různorodosti a značné rozsáhlosti symptomatiky, kdy symptomy se liší silou a četností projevu. V průběhu života se může změnit i stupeň závažnosti, kdy zaznamenáme zřetelnější autistické chování ale i ustupující typické symptomy. Dále se chování dítěte mění pod vlivem sociálního prostředí, ve kterém vyrůstá a absolvováním výchovně-vzdělávacího programu. Podstatnou roli zde hraje i osobností charakteristiky dítěte, přidruženost jiné poruchy a kognitivní schopnosti dítěte (Thorová, 2016).

1.2 Klasifikace

Od 40. let 20. století jsou vydávána dvě diagnostická kritéria. V Evropě vydává kritéria Světová zdravotnická organizace (WHO), pod názvem Mezinárodní klasifikaci nemocí (MKN). Ve Spojených státech amerických vydává kritéria Americká psychiatrická asociace (APA) pod názvem Diagnostický a statistický manuál mentálních poruch (DSM). Z počátku patřili nemoci do schizofrenních chorob, poté v případě MKN od roku 1993 a u DSM od roku 1980 byli nemoci přeřazeny do pervazivních vývojových poruch (Bazalová, 2011).

Níže jsou popsány jednotlivé typy pervazivních vývojových poruch podle MNK-10

F84.0 DĚTSKÝ AUTISMUS

Dětský autismus je první z kategorie pervazivních vývojových poruch. Je nejvíce prostudovaná porucha. Projevy jsou rozpoznatelné již v raném dětském věku, a i do třech let věku dítěte se projeví. V mnoha případech se stává, že nástup příznaků přichází mnohem dříve. Nástup příznaků přichází plíživě a postupně, v mnoha případech přichází již v prvním roce života. Velmi vzácně se můžeme setkat a tzv. autistickou regresí, kdy dítě ztratí již nabyté vývojové dovednosti, obvykle se jedná o zasažení oblasti nonverbální komunikace, hry a řeči.

Příznaky bývají neobvyklé, závažnost různorodá, od lehkých symptomů po těžkou formu. Dětský autismus se projevuje v narušení triády oblastí, první je **sociální interakce**, kdy dochází k neschopnosti navazovat blízký vztah s rodiči a reagovat na ně. K druhému narušení dochází v oblasti **komunikace**, kdy se řeč se nerozvíjí vůbec nebo dítě mluví zvláštním způsobem (příliš pomalu nebo naopak příliš rychle). A poslední narušení je v oblasti **imaginace**, kdy projevy jsou stereotypní, pohyby opakované, například točivé (Slowík, 2010).

K tomuto typu autismu se dále přidružují některé nespecifické problémy, jako jsou fobie, poruchy jídla a spánku, sebepoškozování, návaly zlosti (Thorová, 2006). Autismus provází jedince celým životem a míra adaptability udává, zdali bude jedinec schopen žít samostatným životem.

F84.1 ATYPICKÝ AUTISMUS

Od dětského autismu se liší věkem nástupu onemocnění. Pokud je diagnostikován autismus až ve třetím roce života dítěte, jedná se vždy o atypický autismus. Nemusí být přítomny všechny základní rysy autistického chování, většinou bývá narušena jen jedna oblast ze tří výše zmíněných oblastí. Atypický autismus vzniká často u těžké nebo hluboké mentální retardace (Thorová, 2016).

F84.2 RETTŮV SYNDROM

Rettův syndrom je vrozené neurotické onemocnění, postihující pouze ženské pohlaví. Způsobuje těžké kombinované postižení. Zapříčiněn je genovou mutací, která vzniká na chromozomu X. U mužského pohlaví již v těhotenství způsobuje tak závažné příznaky, že buď dochází k potratu nebo narození muži přežijí jen několik málo dní, popřípadě měsíců.

Rettův syndrom se dělí na **čtyři stádia**:

1. Mezi šestým až osmnáctým měsícem života dochází k retardaci růstu obvodu hlavy, ochabuje zájem o hru a dochází ke zpomalení psychomotorického vývoje.
2. Zhruba mezi prvním až čtvrtým rokem života objevují se ataky mnutí rukou, podrážděnost, demence s autistickými rysy.
3. Období předškolního věku a časné školního věku dominuje ataktická chůze, autistické rysy ustupují, častěji se objevují záchvaty epilepsie.
4. Období po pátém až sedmém roce života se snižuje mobilita, objevuje se skolióza, začínají deformity nohou. Dochází k lepšímu emocionálnímu obrazu.

F84.3 JINÁ DĚTSKÁ DEZINTEGRAČNÍ PORUCHA

Porucha charakteristická tím, že po zcela normální vývoji nastává trvalá ztráta nabytých schopností v určitých oblastech vývoje. Nástup onemocnění může trvat i několik měsíců, či přijít náhle. Dochází k tomu mezi druhým až desátým rokem života, avšak nejčastěji se vyskytnou projevy mezi třetím až čtvrtým rokem života. Podobně jako u autismu je onemocnění doprovázeno poruchou sociální interakce a komunikace, dále ztrátou zájmu o okolí. Projevuje se agresivitou, úzkostí, poruchou spánku, neobratnou zvláštní chůzí (Thorová, 2006).

F84.4 HYPERAKTIVNÍ PORUCHA SDRUŽENÁ S MENTÁLNÍ RETARDACÍ A STEREOTYPNÍMI POHYBY

MNK-10 uvádí, že se jedná o poruchu, která je špatně definovaná pro svou nozologickou validitu. Jedná se o kombinaci hyperaktivity s těžkou mentální retardací, kdy IQ je nižší než 34, dále se vyskytuje stereotypní chování a porucha pozornosti. Hyperaktivita se v dospělosti mění na hypoaktivitu. Často je tento syndrom sružen se spoustou vývojových opoždění.

Thorová (2016) ve své knize uvádí, že projevem je motorická hyperaktivita, kdy můžeme pozorovat pohyby celého těla, skákání, běhání. Dítě nezůstává v klidu ani při situacích, kdy se to očekává. Nevyskytují se zde typické problémy v sociální oblasti, dítě dokáže udržet oční kontakt, přichází si pro útěchu v podobě objímání a udržují vrstevnické vztahy.

F84.5 ASPERGERŮV SYNDROM

Poprvé prosadila tento termín, který nahrazuje původní termín autistické psychopatie od Hanse Aspergera, do praxe v roce 1981 Lorna Wingová. Někteří autoři zdůrazňují, že se jedná o méně závažnou formu autismu (Hrdlička, 2004).

MKN-10 popisuje tento syndrom jako onemocnění charakteristické poruchou kvalitativní reciproční sociální interakce, které napodobuje autismus. Současně se opakuje omezení, stereotypních dovedností v oblasti zájmů a aktivit.

Mnoho vědců tvrdí, že Aspergerův syndrom více postihuje muže než ženy (a to tři až čtyři krát). Autorka Rudy Simone (2018) se ve své knize domnívá, že to je zapříčiněné, že se ženy s tzv. aspergerem mnohdy zdráhají přiznat své podezření, aby nebyly „zaškatulkované“. Jelikož diagnózy PAS s sebou nesou spousty předsudků a stereotypů. Aspergerův syndrom se neprojevuje u mužů a žen odlišně, jen každý to vnímá po svém a též prožívá po svém. Muži často upřednostňují pohodlné oblečení. U žen většinou dochází k tomu, že se oblékají jako pubertářky, nelíbí se a mají rády jednoduchý účes. Jediné, co mají společného je androgynii, kdy u mužů se projevuje mírností a u žen sklonem k nezávislosti. Uzavření se žen do vlastního světa má za následek to, že ženy s Aspergerovým syndromem potřebují, aby vše mělo svůj důvod a účel. V dnešním chaotickém, hlučném a matoucím světě toto nenacházejí, a tak si velmi často vytváří svůj vlastní svět, kde se věnují svým zájmům. Dochází však k tomu, že vedou osamělé životy.

Přesto, že jejich intelekt je na dobré úrovni, mívají problémy s dosažením cílů, neboť postrádají sociální dovednosti, které jsou potřeba k dosažení vyššího místa na žebříčku svých hodnot (Simone, 2018).

F84.8 JINÉ PERVAZIVNÍ VÝVOJOVÉ PORUCHY

„*Jiná pervazivní porucha je kategorie, která se neužívá v Evropě příliš často.*“ (Thorová, 2006, s. 204). Nelze přesně definovat diagnostická kritéria. Do této kategorie lze zařadit děti s narušenou sociální interakcí, kvalitou komunikace a hrou, nicméně nejsou narušeny do takové míry, jako děti s diagnózou autismu. Symptomy mohou být stejné jak u dětí s autismem, ale nikdy se nevyskytují ve větším množství. I schopnosti v triádě se více blíží k normě. Druhou skupinou jsou děti, u kterých je velmi výrazně narušena oblast představivosti. To má za následek, že děti nedokážou rozeznat realitu od fantazie.

F84.9 PERVAZIVNÍ VÝVOJOVÁ PORUCHA NS

Poslední pervazivní porucha, která je spojována s narušením funkce mozku. Spojována převážně s mentální retardací, pro svou dysfunkčnost.

Klasifikace lze provádět podle více kritérií:

- **Medicínský** - u nás klasifikována podle ICD-10: Dětský autismus, Atypický autismus, Rettův syndrom, jiná dětská dezintegrační porucha, hyperaktivní porucha sdružená s mentální retardací a stereotypními pohyby, Aspergerův syndrom, jiné pervazivní vývojové poruchy, pervazivní vývojová porucha NS.
- **Funkční** - vysoce, středně, nízko.

Vysoce funkční autismus u tohoto typu není přítomna mentální retardace, naopak je zde přítomna průměrná až nadprůměrná inteligence. Jedinec dokáže aspoň trochu samostatně fungovat, komunikace je na běžné úrovni a o sociální kontakt jeví zájem. Stejně tak jako jedinci s jinou pervazivní vývojovou poruchou nedokážou rozeznat realitu od fantazie (Hrdlička, 2004). **Středně funkční autismus** objevuje se u osob s lehkou nebo středně těžkou mentální retardací, zde je patrnější narušená komunikační řeč a přibývají stereotypy s manipulací s předměty a stereotypy v pohybu. Jedinci s autismem navazují špatně kontakty a jsou více uzavření. Pokud jsou dobře namotivováni, dokážou dobře spolupracovat. **Nízko funkční autismus** vyskytuje

se nejčastěji u dětí, které trpí těžkou anebo hlubokou mentální retardací. U těchto dětí není rozvinuta použitelná řeč, nenavazují nebo jen zřídka navazují kontakt a převládají u nich stereotypní a repetitivní příznaky (Hrdlička, 2004).

- **Adaptability**-vysoká, střední, nízká (schopnost přizpůsobit se požadavkům běžného života).
- **Kritérium sociální** – osamělý (nevyhledává společnost, samotář), pasivní (neinicuje kontakt jako první), aktivní – zvláštní (zájem o společnost projevuje, ale kontakt navazuje nepřiměřeně), smíšený – zvláštní (preferuje dospělé, nevyhledává dětskou společnost), formální (Bazalová, 2017).
- **Dle doby prvních projevů** - raný, stagnující od určitého věku, regresivní, hraniční (vysoce funkční). Hrdlička (2004) uvádí, že nástup může být dvojitý. U jednoho jsou abnormality od začátku, u druhého je vývoj v pořádku, až později dochází k regresi.

1.3 Etiologie a příčiny vzniku PAS

V populaci je výskyt pervazivních vývojových poruch odhadován na větší než 1/100 živě narozených dětí, odlišný je i výskyt mezi pohlavími, častěji je postiženo mužské pohlaví, v poměru 4-5:1. Nejnovější výzkumy tento fakt vyvrací a naznačují, že se může jednat o špatnou diagnostiku. Americká psychiatrická Noa Navot poukazuje na to, že prostředky pro dívčí diagnostiku PAS, byly navrženy na základě zkoumání mužského pohlaví. A tak byli i ověřováni na mužském pohlaví. Proto dochází k tomu, že dívky bývají špatně diagnostikovány nebo diagnostikovány v pozdějším věku, a tím dochází k prožívání náročnějšího dětství. (Svobodová, 2019)

V březnu 2013 zveřejnilo centrum CDK (Center for Disease Control and Prevention) výsledky nového průzkumu, který poukazuje na to, že jedno dítě z padesáti trpí některou formou PAS.

NAUTIS na svých webových stránkách uvádí, že v dnešní době jsou 1-2 případy na 100 osob, z toho vyplývá, že potenciálně v České republice žije 100 000 až 200 000 osob s PAS a narodí se okolo 1000-2000 dětí s PAS nebo obtížemi podobné PAS ročně.

Etiologie je stále předmětem mnohých výzkumů, jelikož je stále pro mnohé nejasná a bude dlouho trvat, než se zjistí, příčiny poruch. Jediné, na čem se odborníci shodují je v názoru, že příčina autismu bude multifaktoriální (souběh více příčin). Nejčastěji

se hovoří o genetické dispozici, v době perinatálního období, může být důsledek prodělané infekční onemocnění. V perinatálním období může těžký porod, přidušení nebo předčasný porod vézt k rozvoji příčin vzniku PAS. Problémy v perinatální i perinatálním období nejsou příčinou jako takovou, ale mohou zapříčinit rozvoj postižení.

Prokazatelně mezi ovlivňující přírodní faktory patří geneticky podmíněné poruchy a též je diskutováno o neurologických příčinách. Další možné faktory jsou enviromentální, metabolické a virové. Dříve bylo velmi ožehavým tématem **očkování**, kdy ve vakcínách byla obsažena látka Thiomersal (rtuť), která byla přidávána do vakcín pro své konzervační a antiseptické účinky. Následkem mnoha diskuzí, že Thiomersal způsobuje autismus, se přestal do vakcín přidávat (Strunecká, 2009). Dále se lidé domnívali, že autismus způsobuje vakcína proti příušnicím, spalničkám a zarděnkám. Daná tvrzení vyvrací dánská studie, kdy byly testovány narozené děti, které byly očkované touto vakcínou. Neprokázano se, že by byl nárůst vyšší u očkovaných dětí oproti neočkovaným dětem (Crosby, 2019).

Profesorka Strunecká (2009) uvádí ve své knize *Přemůžeme autismus?*, účinky hormonu setralinu, vytvářející se v tenkém střevě, po tom, co se ze žaludku uvolní kyselá zažitina. Tento hormon je též označován jako „hasič“, který hasí nebezpečí, aby dvanáctník nebyl popálen kyselinou chlorovodíkovou. Dochází totiž k stimulaci pankreatu, aby uvolnila bikarbonát, který kyselinu neutralizuje. Badatel Horvát uváděl, že nitrožilním podáním setralinu dochází u jedinců s PAS ke zlepšení spánku, očního kontaktu a jazykových schopností. Od té doby proběhlo několik studií na různých klinikách na podání setralinu, ať nitrožilně, tak jako mast na kůži, ale žádné přesvědčivé účinky nebyly prokázány. A tak nemůže být doporučen jako lék k léčbě autismu (Strunecká, 2009).

1.4 Triáda problémových oblastí

Problémy se vyskytují v oblastech: sociálního chování a interakce, komunikaci a představitosti, hry, zájmu. Podle typu PAS dochází k závažnosti narušení. „*Kateřina Thorová (2006) uvádí, že základem defektu je porucha krátkodobé paměti, proto dítě s autismem nemůže plnit úkoly a navazovat vztahy*“ (Thorová in Bazalová, 2017, s. 15). Dítě také neudrží v paměti sluchový signál, proto jsou preferovány vizuální podněty.

Sociální chování a interakce

U dětí můžeme pozorovat od prvních dnů a týdnů života, kdy dochází k sociálnímu úsměvu, broukání a s každým měsícem vývoje se upevňuje oční kontakt. U dětí se můžeme setkat s dvěma extrémními póly, kdy pól osamělý se u dítěte projevuje tak, že při snaze o sociální kontakt se odvrátí, schová, protestuje. A protikladem je pól extrémní, kdy dochází k nepřiměřené sociální aktivitě a dítě se snaží o sociální kontakt všude a s každým, dotýká se lidí, upřeně hledí do obličeje a vypráví o nezajímavých a obtěžujících věcech. Většina dětí o sociální kontakt stojí, jen nejistota a problémy s komunikací jim v tom brání. Největší problém je navázat kontakt se svými vrstevníky (Thorová, 2006).

Komunikace

Primární poruchou u jedinců s PAS jsou poruchy komunikace, a to po stránce verbální i neverbální. Padesát procent dětí si nikdy neosvojí řeč tak, aby sloužila ke komunikaci. Porucha se u dětí projevuje na úrovni porozumění i vyjadřování. Své základní potřeby dokážou děti v kojeneckém věku vyjádřit výrazem v obličeji, celý tento proces dotváří mimické svaly. Děti sami nedokážou rozeznat neverbální komunikaci druhých lidí (Thorová, 2006).

Ve verbální komunikaci dochází ke kvalitativním odlišnostem. Autistické děti mnohdy nejsou schopné ke komunikaci používat řeč a ani o tento druh komunikace neprojevují příliš velký zájem. Mají narušenou metareprezentaci, což znamená, že nerozumí emočním projevům, nebo verbální komunikaci svého komunikačního partnera. Při komunikační funkci mohou mít autistické děti různé projevy, jako například výbuchy vzteku, sebezraňování a agrese (Vágnerová, 2014).

Představitost, zájmy, hra

Poslední z triády problémových oblastí je představitost, zájmy a hra. Rozvojem představitosti je nápodoba. Postupem času se dítě nápodobě naučí, dochází k tomu tak, že si v duchu testuje různé scénáře. Pokud je narušená schopnost imaginace, vede to k důsledku, že se u dítěte nerozvíjí hravost. Dochází k nemožnosti vyplnit volný čas funkční rozvíjející se aktivitou a dítě se dostává do stereotypních forem činností. Nejčastější stereotypní projev je kreslení (Thorová, 2006).

2. DOSPÍVÁNÍ, GENDER, DENDEROVÉ ROLE A ŽENSKÉ ROLE

2.1 Dospívání

„Období dospívání je přechodnou dobou mezi dětstvím a dospělostí“ (Vágnerová, 2005, s. 321). Tento termín je odvozen z latinského slova „adolescere“, který v překladu znamená „dospět“ nebo též „vyrůst“, poprvé byl užit v patnáctém století. Období dospívání je obdobím, kdy jedinec biologicky zraje, dochází k zrychlenému růstu a přichází schopnost reprodukce. V současnosti dospívání spadá do druhé dekády života jedince a základním vývojovým úkolem v době dospívání je dosažení identity. Ovšem neznamená to, že jedinec na konci tohoto období svou identitu definitivně najde, jelikož identita je trvalým procesem sebepoznávání. Aby dosáhl dospělé identity, potřebuje propojit svou minulou a přítomnou zkušenost s představou o vlastní budoucnosti (Sobotková, 2014).

Vágnerová (2005) ve své knize uvádí, že dospívání je v rozmezí od deseti do dvaceti let života, kdy v této etapě dochází ke komplexní proměně osobnosti v oblastech: somatických, psychických i sociálních. Podmíněnost změn je biologická, ovlivněna vždy psychickými a sociálními faktory. Je to také období, kdy se jedinec hledá a přehodnocuje, aby mohl dosáhnout přijatelného sociálního postavení a mohl si vytvořit uspokojivou a zralejší formu vlastní identity.

Dospívání je rozděleno na dvě fáze:

- **Raná adolescence** – časové rozmezí mezi jedenáctým a patnáctým rokem života. Na konci tohoto období dochází k ukončení povinné školní docházky. Jedinec tělesně dospívá, dozrávají mu pohlavní orgány, vlivem hormonální proměny se dostavují změny v emočním prožívání. Dochází ke změně způsobu myšlení. Značný význam pro pubescenta mají vrstevnické vztahy, se kterými se ztotožňuje. Prochází prvními láskami, kdy začne experimentace s partnerskými vztahy. To má za následek, že se pubescenti začínají osamostatňovat a vazby na rodiče jsou narušeny. V dětství měl jedinec potřebu jistoty u rodiny, nyní závislost na rodičích naplnila svou úlohu, a tak je potřeba změnit její charakter a dokázat, že není již potřeba v takové míře. Je potřeba si vydobýt svou pozici ve světě.

• **Pozdní adolescence** – časové rozmezí mezi patnáctým až dvacátým rokem života. Stává se nejdůležitějším mezníkem života, jelikož nastává ukončení profesní přípravy. Pokud jedinec nastoupí do práce stává se ekonomicky nezávislým. Pozdní adolescence se považuje za přechod do dospělosti, poněvadž je zde předpoklad k přiznání větší zodpovědnosti a právům. V tomto období dochází z pravidla k první sexuální zkušenosti a prvnímu pohlavnímu styku, to má za následek pohlavní dozrání. Potvrzuje se sociální identita, která má za následek získávání nových rolí, rozvojem osobnosti se utvářejí sociální vztahy, které mají dlouhodobější charakter. Adolescent osmnáctým rokem dosahuje plnoletosti, kdy se stává právně zodpovědným, je zodpovědný za své chování, a má svobodu rozhodování, může například uzavírat manželství.

V této druhé fázi dochází k hledání a rozvoji vlastní identity, jedinec má větší zájem o sebepoznání, o které se zapřičiňuje vrstevnická skupina a chtíč osamostatnění se. Přichází doba, kdy jedinec experimentuje s variantami chování, aby našel hranice svých možností. Někdy jsou experimenty velmi riskantní, anebo provozovány extrémním způsobem (Vágnerová, 2005).

U jedince v druhé fázi pozdní adolescence může docházet k poruchám chování, respektive k poruše regulace vlastního chování, která je charakteristická nerespektováním pravidel a narušováním práv jiných osob, a to déle než šest měsíců. Poruchy chování lze rozdělit do dvou projevů: **Neagresivní** (jedinec porušuje sociální normy, ale neubližuje. Řadí se sem záškoláctví, útěky, toulky a lži). **Agresivní** (jsou závažnější, jelikož dochází k narušení nebo omezení práv jiných lidí. Řadí se sem vandalismus, rvačky, šikana, různé formy násilí) (Vágnerová, 2014).

Smyslem adolescence by mělo být, poskytnou jedinci dostatek času a prostoru k nalezení sama sebe a zvolit si, čeho chce v budoucnu dosáhnout a osamostatnit se ve všech oblastech (Vágnerová, 2005). Pokud jedinci nenaleznou citové zázemí u rodiny, mají tendenci se od rodiny definitivně odpoutat. Vlivem citového strádání nepředstavují rodiče pro jejich dospívající potomky žádnou autoritu, jejich potomci je nechtějí respektovat a mnohdy jejich činy vedou ke kriminálnímu chování, do kterého se řadí vloupání, přepadání a krádeže (Vágnerová, 2014).

Dospívání u dospívajících s PAS

Průběh dospívání je u každého dospívajícího s PAS odlišný. U menší části dospívajících s PAS přináší dospívání rapidní zlepšení, přichází pokrok v sociálních vztazích, i problémy v chování se upravují. Pokrok v sociálních vztazích je způsoben tím, že dospívající se tolik nevyhýbá sociálnímu, ani fyzickému kontaktu. Z osamění vystupuje, aby se mohl věnovat nutkavým rituálům a aktivitám. Avšak v porozumění sociálním pravidlům stále přetrvávají nedostatky, kdy dospívající s PAS nemají schopnost chápat lidi v určitých situacích spojených s běžným dnem (Patrick, 2011).

Thorová (2006) uvádí, že s pubertou a adolescencí dochází u dospívajících jedinců s PAS ke změně prožívání. Adolescenti začnou toužit po bližším kamarádství, chtějí navazovat sexuální vztahy, jelikož by chtěli, aby byli přijímáni a oceňováni. Již si velice začínají uvědomovat svou odlišnost a izolovanost od okolí. Pokud nejsou přijímáni, začnou sebou pohrdat, může to vést k úzkostným až depresivním stavům, což může vyústit pokusem o sebevraždu nebo vyhrožováním sebevraždou.

Mnoho rodičů se děsí dospívání svých dětí, jelikož jsou si jisti, že budoucnost přinese mnoho komplikací. Největší komplikací pro rodiče představuje myšlenka, že až se nebudou moci o své potomky starat, kdo se o ně postará, jestli budou na tolik soběstační a budou zvládat řešení problémů natolik, aby nebyli na někom závislí. Nastalou situaci o to více komplikuje fakt, že dospívající nemají takovou podporu, jako mladší děti s PAS. Mladším dětem s PAS se věnuje raná péče, která se snaží mladší děti podporovat při rozvoji všech oblastí vývoje a snaží se, o co nejefektivnější zapojení do společnosti (Howlin, 2011).

2.2 Gender a genderové role

Gender

Buckingham-Hatfield (2000) ve své knize uvádí, že gender je balíček očekávání, které společnost spojuje s každým pohlavím. Od mužů se očekává asertivita, dominance, agresivita, od dívek zase podřízenost a spolupráce. Takže zatímco my všichni se narodíme s určitým pohlavím, tak socializací se můžeme učit různému chování.

Fafejta (2004) definuje pojem gender jako kulturní a sociální stereotyp a očekávání, které je spojováno s jednotlivým pohlavím. Ačkoliv je nám gender připomínán již od narození a je součástí naší identity, jedná s o roli, do které si každý může přidávat svůj obsah.

Nejvýznamněji se na změny pohledu genderu podílí reklama, kdy ženy hrají v reklamách na alkoholické nápoje. Ale mnohé jiné reklamy jsou ovlivněny stereotypy, kdy v reklamách na prací a úklidové prostředky stále hrají pouze ženy.

„Gender jsou tedy sociálně a kulturou form(ul)ované představy o tom, co je mužské a ženské“ (Sloboda, 2016, s. 28) nepsaná pravidla o to, jak bychom se měli jako muž nebo žena chovat, jak vypadat, cítit se, volit si povolání apod. (Sloboda, 2016).

Gender není jednotný, již Meadová při své studii, kdy studovala tři kmene na Nové Guinei, došla k závěru, že není potřeba zacházet s ženami nerovným způsobem. Ve své studii zjistila, že muži kmene Arapeš se věnovali výchově dětí, stejně jako ženy. Naopak ženy v kmene Mundugumor byly bojovné a agresivní, jako muži. Další výměnou rolí byly ženy z kmene Čambuli, které byly dominantní a muži byli považováni za závislé (Kniha sociologie, 2016).

Genderové role lze definovat jako *„nepsané a neformální soubory pravidel, které nám udávají určité stereotypy v chování i vzhledu žen a mužů“* (Martínková, 2017). Označují tedy očekávání, že ženy se budou žensky oblékat, chovat a jednat. Na genderové role jde pohlížet i jako na kulturní výtvoř, jelikož není žádný důkaz, že muži by nebyli stejně dobří v domácích pracích a starání se o dítě (Kniha sociologie, 2016). V dnešní době je umožněno mužům být doma na tzv. rodičovské dovolené. Jelikož tuto úlohu zvládají stejně dobře jako ženy a ženy mohou pracovat, například ve stejných profesích a za stejných podmínek, jako muži. Ale mnohdy dochází ke genderovému stereotypu, jelikož společnost je nastavená a má určité představy o chování a zvycích u příslušníků ženské a mužské populace. Nejčastěji bývají stereotypy zřetelné na významných nebo oficiálních společenských akcích, které mají předem stanoveny pravidla chování (Janošová, 2008).

2.3 Ženské role

Ve středověku byla ženská role považována za důstojnou a nezastupitelnou. Role byly pevně rozděleny. Muž se staral o náležitosti vně domova a žena uvnitř domova. Rozdělení rolí se traduje i v dnešním moderním světě. Kdy muž se stará o náležitosti okolo domu a žen se stará o náležitosti v domu (Vodáková, 2003).

Jak je ženská role vnímána odbornou literaturou a odborníky, který se touto otázkou zabývají. Vágnerová (2005) ve své knize uvádí, že *„ženská role je chápána jako méně*

impulzivní,“ (Vágnerová, 2005, s. 422) je spojena s mnoha omezeními, a proto je nelákavá. Od dospívajících žen je očekáváno větší zodpovědnosti a konformitě ke společenským požadavkům, které vyplývají z jejich tělesného dozrávání a možnosti otěhotnět. Dospívající ženy vnímají větší kontrolu rodičů, za obtěžující. Jako znevýhodňující považují ženy menší fyzickou sílu, příchod menstruace, a tím spojené riziko s nechtěným otěhotněním. Roli žen si mnohdy ženy spojují s domácími pracemi (Vágnerová, 2005).

V moderním světě byla vedle tradičních ženských rolí vytvořena ještě nová role, a tou je, žena přistupující k tradiční roli muže. Taková to role spočívá v tom, že ženy se ve větší míře podílejí na financování rodiny, což v dřívějšku bylo považováno za roli mužskou. Tímto převzetím mužské role, očekávaly ženy, že i muž převezme alespoň částečně jejich zastoupení v domácnosti. I přes změnu názorů, kdy lidé souhlasí s novým modelem, aby partnerství bylo rovnocenné, se ženám nedostává patřičné pomoci v domácnosti od mužů. Důležité, pro budoucí generace je oproštění se od zavedených stereotypů a očekávání společnosti.

2.3.1 Tradiční ženské role

Po mnoho let se pojetí tradičních ženských rolí nezměnilo. Ženě je přisuzována role: strážkyně krbu, ženy hospodyně a matky (pečovatelky o děti). Od toho jsou žene přisuzovány i profesní role, kdy tradiční žena by měla být zaměstnána v odvětví, kde se pečuje o ostatní (například zdravotní sestry, ošetrovatelky), jelikož se od žen očekává, že budou laskavé a citlivé. Jednotlivé tradiční ženské role lze popsat jako:

Strážkyně krbu

Ženy jsou obvykle spojovány s pojmem jako je tzv. teplo domova, proto se o nich hovoří jako o strážkyních krbu. Jde o spojení ženy a domova. V křesťanské kultuře se ženská role spojuje s rituálem rozdělávání ohně a vaření na něm. Mimo jiné, že se žena stará o oheň, který měl i ochraňovat domov před nebezpečím, starala se žena o bezpečí i přímo sama. V minulosti byly ženy vlastnicemi klíčů, ať se jednalo o klíče od domu nebo klíče od spíže nebo sýpky. Úkolem nebylo pouze dohlížet na zásoby, ale uzamknutím spíže a domu, sloužilo k chráně před zloději. Tento model, kde se žena stará o bezpečí domova byl v současnosti přesunut na mužskou roli (Vodáková, 2003).

Od strážkyně krhu, kdy se žena starala o domov se přešlo v běžné komunikaci od pojmu domov k pojmu domácnosti. Neříkáme, že se žena stará o domov, ale o domácnost, tím dochází k vyvření prvních problémů a podhodnocování žen. Jaký je tedy rozdíl mezi domovem a domácností? Ačkoliv v hospodě máme jídlo a pití nepovažujeme ji za domov. V hotelu se dá spát, ale ani ten nepovažujeme za domov. Domov není místo, kde bydlíme, spousta lidí říká, že jede domu, i když odjíždí z míst, kde bydlí. Domov je místo, kde se cítíme dobře (Vodáková, 2003).

Ženy hospodyně

I v této moderní době se traduje, že žena zastává převážnou část domácích prací. Nejvýznamnější ženskou doménou domácích prací zůstává vaření a praní, i přesto, že existuje mnoho elektrických spotřebičů, jako jsou pračky, mikrovlnky a mnoho dalších, které mohou obsluhovat muži bez problémů, zastávají tuto činnost ve značné míře spíše ženy. Bezesporu někteří muži vaří, ale nedělají to vždy z nutnosti, ale spíše ze záliby a zpravidla jen, když sami chtějí (Vodáková, 2003).

Matka (Pečovatelka o děti)

Ve většině českých rodin převládá tradiční model péče o dítě, kdy se o dítě stará matka. Ale příchodem moderní doby a umožněním ženám pracovat ve vyšších postech v zaměstnání se tento model mění. Celá výchova i vzdělávání a organizování volného času není již jen na ženě, ale začíná být rovnocenná. Tento model, ale rozporuje s tradičním pochopení ženské role (Vodáková, 2003).

3. CÍL PRÁCE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

3.1 Cíl výzkumné práce

Předkládaná bakalářská práce má za primární cíl alespoň z části doplnit mezeru a přinést nové poznatky, které by v praxi mohly být nápomocny při edukaci a celkovém přístupu k osobám s PAS. Sekundárním cílem ve výzkumné části bakalářské práce je zmapování pohledu na ženskou roli dospívajícími ženami s PAS. Kdy bylo prvotně důležité, co si představují pod ženskou rolí, jak a kým jsou k ženské roli vedeny. Jaký ony samy mají postoj k ženské roli a jak ony samy v budoucnu budou na ženskou roli pohlížet a předávat dále další generaci.

Cíle je dosaženo kvalitativním empirickým výzkumem, je to metodologie, která je charakteristická prostřednictvím vhodně kladených otázek, získat hodnotné informace k danému tématu. Charakteristické pro empirický výzkum je vytváření aktuálních a nových informací. Smyslem je najít odpověď na výzkumné otázky a následné nalezení něčeho pro obohacení daného oboru (Hendl, 2005).

3.2 Výzkumné otázky

VO1 - Jak dospívající ženy s PAS přistupují k ženské roli?

VO2 - Co symbolizuje pro dospívající ženy s PAS ženskou roli?

VO3 - Jak vztahují dospívající ženy s PAS ženskou roli ke své osobě?

4. METODOLOGIE VÝZKUMU

Čtvrtá hlavní kapitola bakalářské práce je metodologie výzkumu. Kapitola je rozdělena na podkapitoly, které se věnují kvalitativnímu výzkumu, případové studii a metodě sběru dat.

4.1 Kvalitativní výzkum

V kvalitativním výzkumu je podstatou široký sběr dat. Hypotézy nejsou pevně stanoveny předem a výzkumný problém se neopírá o teorii, kterou někdo předem stanovil. U kvalitativního výzkumu jde o podstatu prozkoumat co nejširší jev, na základě nasbíraných informací, o něm podat co největší množství informací. Prvně musí výzkumník nasbírat velké množství dat, poté začne pátrat po pravidelnostech, které se vyskytují v těchto nasbíraných datech a na závěr vytváří novou hypotézu nebo novou teorii. Nová hypotéza se vytváří podle skutečností, ke kterým výzkumník došel (Švaříček, 2014).

4.2 Případová studie

Mezi jednotlivými autory v odborné literatuře nepanuje bezvýhradná shoda ve vymezení případové studie. Podle Švaříčka (2014) patří případová studie v pedagogických vědách, k základním výzkumným designům a slouží k porozumění složitých sociálních jevů. Prvotně je důležité stanovit si výzkumné otázky a hlavní cíl, důležité je prozkoumat případ do hloubky. Jelikož je výběr dotazovaných cílený, jedná se kvalitativní metodu. V první fázi se stanoví téma, na vhodně stanoveném tématu stojí celá studie, dle tématu se stanoví výzkumné otázky. Druhou fází je sběr dat, analýza a interpretace výsledků.

4.3 Metoda sběru dat

4.3.1 Rozhovor

Nejčastější používaná metoda v kvalitativním výzkumu je rozhovor. Cílem je vybudovat novou teorii, za předpokladu porozumění smyslu jevů. Důležitá je příprava rozhovoru, od té se odvozuje kvalita nasbíraných dat. Otázky byly zformulované do tří oblastí. Rozhovor byl vybrán z důvodů možnosti doptávání se. Zřetel byl brán i na zdravotní a psychický stav komunikačních partnerů. Základní výzkumné otázky se týkaly především ženských rolí, jako vnímání ženské role, symboly ženské role a přístup

k ženské roli, v průběhu rozhovorů byly základní otázky obohacovány o doplňující otázky (Hendl, 2005).

4.4 Účastníci výzkumu

Empirického výzkumu se zúčastnilo šest dospívajících žen s PAS, které byly ve věku dvanáct až sedmnáct let. Průměrný věk dospívajících žen s PAS byl čtrnáct let. Rozhovorů se zúčastnily dvě ženy ve věku třináct a čtrnáct let, s diagnózou dětský autismus. U těchto rozhovorů byly velmi nápomocné matky, jelikož dotazované dospívající ženy měly velké problémy s verbální komunikací a matky jim rozumí lépe. Narušeno bylo vnímání i představy těchto žen. U těchto žen byla patrná sociální odtažitost, kdy zprvu byl rozhovor o seznamování, aby si zvykly na přítomnost další osoby, jim cizí. Matky byly nápomocny k shledání cesty k dívkách.

Další tři dospívající ženy byly, s diagnózou Aspergerův syndrom, dotazované ženy byly ve věku dvanáct, čtrnáct a sedmnáct let. U těchto žen probíhal rozhovor snáze, jelikož neměly problém ve verbální komunikaci, pouze sociální kontakt byl zprvu odtažitý, ale postupem času se otevřely a rozhovor byl velmi přínosný do výzkumu.

Nejsnazší rozhovor byl s dívkou ve věku čtrnáct let, s diagnózou atypickým autismus. Dívka velmi dobře komunikovala a její sociální dovednosti byli na dobré úrovni. Ačkoliv vztahy s vrstevníky byly u ní narušené, tak s dospělými tomu tak nebylo.

Rozhovory byly prováděny vždy v přirozeném prostředí komunikačních partnerů, za přítomnosti rodičů. Přirozené prostředí bylo vybráno z důvodu, že je pro dospívající ženy co nejpříjemnější a považují je za bezproblémové.

U vedení těchto rozhovorů byla velmi nápomocná publikace od Josefa Slowíka (2010), Komunikace s lidmi s postižením, kde bylo možné si zprvu nastudovat, jak komunikovat s lidmi, kteří mají diagnostikované PAS. Nejdůležitější bylo vyhranění dostatečného množství času, příprava otázek, které se v průběhu rozhovorů přeformávají, aby pro dospívající ženy s PAS byly srozumitelné.

Více komunikačních partnerů kvůli nastalé situaci, v České republice spojené s Covid – 19 (SARS-COV-2) onemocněním, se nepodařilo získat, jelikož k rozhovorům nebyli rodiče svolní z obav o zdraví svých dětí.

5. JAK DOSPÍVAJÍCÍ ŽENY S PAS PŘÍSTUPUJÍ K ŽENSKÉ ROLI

V době dospívání si velmi dobře dospívající ženy s PAS uvědomují svou odlišnost od ostatních žen. Ella (14 let, Aspergerův syndrom) v rozhovoru uvedla: „*Jsem klasické děvče, ale neřeším módu, jako ostatní děvčata.*“

V průběhu rozhovorů u komunikačních partnerů došlo k identifikaci několika faktorů, které ovlivňovali přístup dospívajících žen s PAS k ženské roli. Jednalo se o faktory především vnější. Vnější faktory měly původ z prostředí, ve kterém dospívající ženy s PAS vyrůstaly. Jednalo se o: postoj matek k ženské roli, výchova matek dospívající ženy s PAS k ženské roli, přítomnost sourozenců (převážně ženského pohlaví).

Postoj těchto mladých žen není ovlivněn pouze prostředím, ve kterém žijí, ale i procesy ovlivňujícími ženskou roli. Zde hovoříme o: hledání vlastní identity, fantazijní svět, napodobování a identifikace a v neposlední řadě i sociální svět.

5.1 Vnější faktory

5.1.1 Postoj matek k ženské roli

Všechny dospívající ženy jsou vychovávány postojem matek k ženské roli. Postoj byl u všech dotazovaných matek stejný. Jelikož matky byly vychovávány v době komunismu, kdy se ani nepředpokládalo, že by se pohlíželo na ženu jinak než jako na ženu pečující o domácnost. Žena, která vykonává domácí práce, jako jsou úklid, vaření, praní a podobně. „*K tomu musí zvládat ještě chodit do práce*“ zněla odpověď matky Elly.

„*Hlavním údělem ženy, je starání se o domácnost.*“ odpověděla matky Karolíny. Její pohled na ženskou roli je zakódován již od výchovy z jejího dětství. Vyvstává otázka, zda je to pohled, který si přebrala od své matky anebo je to důsledek, který je zapříčiněn obavami o budoucnost svých dcer v době, až tu jejich matky nebudou a předpokladem, že když se budou umět postarat o domácnost, tak nebude jejich míra závislosti tak velká.

Matka Elly uvádí: „*Vedu ji prakticky do života, pomáhám ji s věcmi, na které si netroufá, anebo si neví rady. [...] Vidí u nás klasický model rodiny. Kdy já se starám o domácnost, vařím, peru a manžel je chlap, co opravuje věci a má slovo v rodině.*“ I u matky převládá obava z budoucnosti. Ví, že Ella nikdy nebude natolik soběstačná, aby mohla žít samostatný život, ale snaží se, aby Ella pochopila, že spousty věcí může zvládnout sama.

„Víš, že v budoucnosti bude potřebovat pomoci nějakého muže, ale nemusí to být manžel, jelikož není technicky zručná a s těmito činnostmi si neví rady.“

„Všechny dcery, mám tři, jsem vychovávala stejně. Vedla jsem je k tomu, že ženská je důležitá, aby vedla domácnost.“ Uvedla matka Karolíny.

5.1.2 Výchova matek dospívající ženy s PAS k ženské roli

Matky vidí u svých dcer, že tím, jak dcery dospívají, tak i jejich zájem o domácí práce se zvyšuje. A i tři účastnice výzkumu podotkly, že matkám rády pomáhají, jelikož jsou pak jako matky. A dokážou přemýšlet, že v budoucnu budou mít taky takové rodiny a své dcery budou učit vařit a uklízet nádobí z myčky.

Tazatelka: *„Viki, co budeš dělat až budeš dospělá?“*

Viki: *„Až budu dospělá, taky budu mít miminko, jako mamka, budu se o něj starat. Budu ho krmit a přebalovat.“*

Tazatelka: *„A co ještě dělá mamka?“*

Viki: *„Uklízí a vaří.“*

Tazatelka: *„A to budeš dělat taky?“*

Viki: *„Budu.“*

Matka Aleny (12 let, dětský autismus), ví, že její dcera nikdy nezvládne domácí práce, ale i přes to se jí snaží v rámci jejich možností zapojit. *„Poprosím ji, aby mi třeba pomohla uklidit příbory z myčky na nádobí nebo utřela nádobí.“* Mnohdy se matka shledá, že dcera tuto činnost odmítne. I když ve škole při nácviku těchto dovedností spolupracuje a dělá je ráda. Z odpovědi matky vyvstala otázka, co jí k tomuto faktu vede. A tak byla matka dotázána: *„Pokud to Alena neudělá, uděláte to vy?“* matka se usmála, protože věděla, kam otázka míří a odpověděla: *„Udělám, nejsem důsledná.“* Poté byl veden rozhovor, do jaké míry dívka se svou matkou manipuluje. Když ve škole to dělá ráda a doma ví, že nemusí, že to za ní udělá někdo jiný. Důležité v tomto faktu je, že by matka měla být doma důslednější. A neumožňovat dceři manipulaci. I když později bude závislá na pomoci, mohla by být svým opatrovníkům nápomocnější.

5.1.3 Přítomnost sourozenců

Již před dospíváním se začínou utvářet spojitosti s rodinným příslušníkem. Dívky více lpí na matce a snaží se přebírat její vystupování. Kluci se více zviditelňují s otcem. U dospívajících žen s PAS je to podobné. Jen se vše utváří delší dobu. I ony samy si utvářejí představy o ženské roli, nejenom pomocí matek, ale i pozorováním ostatních žen v jejich okolí. Učí se nápodobou, ačkoliv by si někdo mohl pomyslet, že ženy s dětským autismem, kvůli svému sníženému mentálnímu intelektu nevnímají, se milí. I ony pozorují okolní svět a chtějí ho pak napodobovat. Matka Anny (14 let, Dětský autismus) při rozhovoru uvedla, že Anna pozorováním svých sester začala více na sebe pohlížet jako na ženu. „*Emi to dělá, já to taky budu dělat.*“ Povídá, když se jí zeptáte, proč si nechá od sestry Emi učesat culíky, ačkoliv od matky si je učesat nenechá. Anna má matku a dvě sestry, se kterými bydlí v jednom domě. Samozřejmě má i otce a bratra, ale ty nejsou ženami, ty neimituje. Je zvláštností, že u každé ženy v domácnosti, v jejich zastoupení hledá něco jiného. U Marie (25 let), která má již svou rodinu, v té vidí ten vzor ženy v domácnosti. U sestry Emi (19 let), která je svobodná a studující, vidí symbol krásy, takže ji napodobuje česáním, vidí, že se holí, tak vyžaduje také, půjčuje si její štětce na líčení a dělá, jako že se líčí. A ve své matce vidí tu opatrovnici. Která jejich rodinu drží pospolu. Když je přítomnost více sourozenců, naskytne je jim i více pohledů.

5.2 Procesy ovlivňující ženskou roli

Je důležité podotknout, že ženská role se určuje ženě již v novorozeneckém věku. Ruth Hartleyová (2000) poukazuje na 4 diferencované procesy podle pohlaví: socializace manipulací, zaměření pozornosti na určité objekty, verbální pojmenování a vystavení činnosti. Sociální manipulací se rozumí oblékání holčičího oblečení matkami svým dcerám, není to jen oblečení, mnohdy se matky snaží své dcery zdobit různými korálky, sponkami atd. Dalším procesem je zaměření na tzv. holčičí předměty a hračky. Karolína (13 let, Aspergerův syndrom) při rozhovoru uvedla: „*Nejvíce mě rozzlobilo, že jsem nikdy nedostávala hračky, které jsem chtěla. Jelikož mamka říkala, že nejsou pro holky. Ale bráchové vždy dostali, co chtěli.*“ Pokud se podíváme do katalogu hraček zjistíme, že dívčí hračky jsou převážně růžové nebo fialové a povětšinou napodobují domácnost, mateřství a roli matek. Třetím procesem je přímo verbální přenášení aspektů od matek a otců přímo na děvče. A posledním čtvrtým aspektem jsou činnosti, mezi tradiční ženské činnosti patří domácí práce (Hartleyová In Oakleyová, 2000).

5.2.1 Hledání vlastní identity

Mnoho lidí si pokládá otázku, zda lidé s PAS mohou najít vlastní identitu a dospět tak k poznání sebe sama. Současné výzkumy ukazují, že „agency“ definované jako pocit, že jsem to já, kdo způsobil tuto akci, autisté nemají změněnou. Poškozenou mají mentalizaci (schopnost správného přiřazování duševních stavů k sobě a ostatním) (Koukolík, 2013).

V naší kultuře se identita vyjadřuje mnoha způsoby, jako: autenticita, sebedefinování, odlišnost od jiných a uvědomění si odlišnosti od jiných. Někteří autoři tvrdí, že identita je v moderní formulaci jako vyjádření úcty a uznání osoby (Výrost, 2008).

Dospívající ženy s Aspergerovým syndromem často pozorují rozdíly jiných lidí k nim a k jiným dospívajícím ženám bez PAS. Ať už je to u běžné dospělé populace, kteří mají potřebu je více chránit. Rozdíly pozorují i ze strany vrstevníků. Jedním z důvodů je, že vyčnívají od svých vrstevníků zálibami. Karolína (13 let, Aspergerův syndrom) vidí rozdílnost v úpravě zevnějšku. *„Moje spolužačky se líčí, zajímají se o poslední módu. Oblečení vždy dokážou sladit. Já se nemaluji. Zkusila jsem to, ale neumím to. Móda mě nezajímá, nejraději mám pohodlné oblečení a je mi jedno, jestli se k sobě hodí nebo ne. Snažila jsem spolužačky napodobit, ale nešlo mi to. Proto jsou spolužačky oblíbené, protože jim to jde.“*

Dospívající ženy s PAS při hledání vlastní identity prožívají dvojí individualitu. Jedny nevnímají své tělo jako ženské. Mnohdy kvůli absenci k módě, líčení a jednoduchosti účesu, se spíše ztotožňují s muži. *„Muži to mají jednodušší, nemusí řešit co si vzít na sebe, nemusí se malovat a neřeší spoustu věcí.“* (Ella, 14 let, Aspergerův syndrom). Bohužel v tomto případě se vystavují nepochopení od okolí, jelikož jak jsme se zmiňovali výše, již od narození jsou ženy sociálně manipulovány stylem oblékání od svých matek.

Druhé se jako ženy vnímají, ale vyvstává problém, že neví, jak se jako ženy mají chovat. Mnohdy v dospívání odsunují své naučené hygienické návyky. Nepřikládají k nim velkou váhu. Matka Dády (14 let, atypický autismus) při rozhovoru prozradila: *„Od malička byla Dáda učena hygieně, kdy ví, že večer před spaním má být umytá. Teď se stává, že po vykoupaní přijde z pokoje a je nalíčená.“* Lze se domnívat, že celé je to způsobeno, že Dáda by se ráda podobala svým vrstevnicím, ale neodvážá se přijít namalovaná mezi kolektiv vrstevníků, jelikož není tak zručná a líčení není tak kvalitní, jak u vrstevnic.

Doma se jí za tento fakt nevysmějí. Pouze matka ji upozorní, že to v tento čas není vhodné.

Některé věci v identitě jsou dané, tzn. že se s nimi narodíme, v tomto případě hovoříme o **připsanou identitu** (barva kůže, pohlaví), připsanou identitu si nevybíráme a k získání není potřeba žádného úsilí. V opačném případě je **získaná identita**, kdy musíme vynaložit úsilí, abychom se něčím nebo někým stali (Výrost, 2008). V hledání vlastní identity dospívajícím ženám brání tzv. škatulkování, ať už okolím nebo i svými rodiči, kteří se je snaží všemožně chránit. Důvodem je pak, že se snaží unikat do fantazijního světa, který jim v mnoha případech pomáhá se ztotožněním.

5.2.2 Fantazijní svět

Fantazijní nebo také imaginární svět pro dospívající ženy s PAS znamená převážně seriály. U žen s dětským autismem převládají animované seriály. Nejčastěji se jedná o animovaný seriál pod názvem: Prasátko Peppa, je to britský animovaný seriál, který vypráví o prasátku Peppě, objevují se tam i její rodiče a přátelé. Oblíben je pro jeho krátkost. Díl trvá okolo 5 minut a znázorňuje každodenní běžné aktivity.

Alena (12 let): *„Na Peppu se ráda koukám. Má tam mámu, tátu, Toma a kamarády. Mají se tam všichni rádi. Je to jako u nás doma.“*

Taktéž ženy s Aspergerovým syndromem mají svůj imaginární svět, se kterým se ztotožňují. Ella (14 let) má ráda fantasy knihy a anime seriály (kreslené seriály), mezi její nejoblíbenější patří NANA (japonské anime, kde hlavní postavou je dospívající dívka, která chce zachránit svět a u toho musí čelit různým nástrahám každodenní reality.)

Tazatelka: *„Proč koukáš na seriál NANU, co je v něm zajímavé?“*

Ella: *„Protože ta hrdinka prožívá lásku. A má kamarádku, která je jiná, než NANA, taky bych chtěla mít takovou kamarádku.“*

Dospívající ženy s PAS vyhledávají tento imaginární svět, aby jim pomohl přiblížit svět do kterého se snaží tzv. zapadnout. Důvodem, proč mají radši tento svět je to, že navazují špatně sociální kontakt, Ella nevyhledává společnost, protože nemá ráda lidi, nevěří jim. Myslí si, že klamou. Nevyhledává ani vztah s vrstevníky, jelikož ti mají jiné zájmy než ona. I u žen s dětským autismem je stejný důvod, proč nevyhledávají společnost. U nich zapříčiňuje sociální izolaci špatná verbální komunikace. Okolnímu světu

nerozumí a jejich svět se odehrává v kruhu rodinném, proto je jejich vzorem prasátko Peppa, to je také převážně odehrávané v rodině. Přátelé se vždy pouze přidají.

Problém nastává v okamžiku, kdy přestanou vnímat odlišnost od reality a fantazijního světa. V takových případech dochází k rozporům s rodiči, kdy rodiče nějaký jev vnímají jako správný, a naopak dospívající ženy jsou přesvědčené, že rozhodnutí rodičů bylo špatné. Není to jen u fantazijního světa, ale v mnoha případech dané situace nastanou i špatnou identifikací nebo nápodobou určitého jevu nebo jedince. Při rozhovorech matky dospívajících žen sdělily, že opravdu se nápodobou hodně naučí, ale problém vyvstává v okamžiku, kdy zkusí jednat jako jejich hrdinka v knize a ono to v reálném životě nelze. Pak se jim zhroutí jejich naučená představa a mnohdy se více uzavírají do sebe.

5.2.3 Napodobování a identifikace

Již od raného dětství se učíme nápodobou. Zprvu je to přes rodinné příslušníky, později se ztotožňujeme s oblíbenými hrdiny v knihách. Při napodobování svých oblíbených hrdinů, dochází k identifikaci neboli ztotožněním s hrdinou a následně vystupováním, jako vystupuje hrdina v knihách. Vlivem dospívání je ale zapotřebí začít navazovat vztahy více, ať je to z důvodu nového nástupu do školy anebo k přípravě na další etapu života. Sociální vztahy se mohou zlepšovat a k tomu může napomáhat napodobování.

V rozhovorech bylo u všech tazatelek shledáno, že se učí vše nápodobou. Nejvíce zajímavá byla odpověď Viki (17 let, Aspergerův syndrom) „*Když mi bylo okolo patnácti, všimla jsem si, že holky ze třídy se baví s kluky. Taky jsem se s nimi chtěla bavit. Ale nevěděla jsem, co jim mám říct. A oni za mnou nepřišli, protože si mysleli, že jsem divná. [...] Jednou jsem začala číst knížku, kde byla hrdinka, která byla oblíbená. A tak jsem četla hodně těhle knížek, abych zjistila, jak to ty hrdinky dělají. Pak jsem to zkusila taky.*“ Viki se snažila o navazování kontaktů tím, že tzv. studovala ve svých oblíbených knihách svou hrdinku.

5.2.4 Sociální síť

Nedílnou součástí v dnešní době k vytváření identity patří sociální síť. Darah Boydová (2017) ve své knize uvádí termín sociální média, tento termín používá pro webové stránky a služby, „*jako jsou sociální síť, stránky pro sdílení videí, platformy pro blogy a mikroblogy a podobné nástroje*“ (Boydová, 2017, s. 18).

Zhruba od roku 2003 dochází k přetváření online prostředí, k tomu dopomohl zvětšující se zájem o blogy a sociální síť. Blogy byly zprvu zřízeny pro lidi, kteří mají společné zájmy a problémy, a umožňovaly se těmto lidem zkontaktovat. Klíčovou aktivitou byl kontakt s přáteli, postupem času přibíla konverzace a snahy o sebevyjádření. Slouží k tomu, aby mohli dospívající najít své místo ve společnosti a dnešní svět jim to umožňuje online veřejným světem, kde nachází volnost pohybu a stávají se tak součástí většího světa (Boydová, 2017).

Dospělými bývá online svět dosti často nepochopen. Rádi se vrací v nostalgii zpět a tvrdí, že za jejich dětství to bylo lepší. Ale na druhou stranu si protiřečí, když tvrdí, jak to bylo v době jejich dospívání složité. Už jen z pohledu dospívajících žen s PAS může být online svět přínosem. Mohou navštěvovat komunity, kde mohou vést konverzaci s lidmi, kteří mají stejné problémy jako ony. Na druhé straně stojí otázka, zdali je vždy online svět bezpečný (Boydová, 2017). V dnešní době existuje mnoho aplikací, kdy rodiče nad svými dětmi mohou držet kontrolu. I to poukazuje příběh Dády. Dáda je čtrnácti letá dívka, která vyrůstá v pěstounské rodině. Od narození ji doprovázejí komplikace. Později, když začala dospívat, začala se u pěstounky zajímat, co mohlo vést k jejímu postižení. Následně pěstouni zjistili, že Dáda se v noci budí a na svém mobilním telefonu si zjišťuje, jaké by mohly být příčiny jejího postižení. Nainstalovali jí tedy aplikaci, aby mohli eliminovat škodlivé stránky a celkově dohlížet nad bezpečím dívky. Dívka používá sociální síť běžně, dopomáhá si k tomu, aby si udržela svůj kontakt s okolním světem. Osobně si s vrstevníky moc nerozumí, jelikož mají rozdílné zájmy. Ale na sociálních sítích může komunikovat s kamarádkami z letních táborů, na který každé léto jezdí.

Druhým pohledem je Ella, také čtrnácti letá dospívající žena s Aspergerovým syndromem, která nevyhledává ani kontakt přes sociální síť. „*Nechodím na Facebook, jelikož jsou tam lidé, kteří lžou a jsou někým jiným.*“ Ella má svůj vnitřní svět o který se nechce dělit. Proto nevyhledává ani sociální síť. Její matka jí vysvětlovala, že by na Facebooku mohli být lidé, kteří nejsou skuteční a jen se takto vydávají. Proto říká, že jsou tam lidé, kteří nejsou skuteční.

Zde jsou nastíněny dva pohledy na sociální síť, kdy jedna žena v nich vidí tzv. přínos a může zůstat v kontaktu se svými kamarádkami, ale za předpokladu, že je dá se říct sledována svými rodiči, aby oni měli jistotu, že je v bezpečí. A druhá žena v nich vidí hrozbu. Kde je pravda, to není známé. Nezbyvá než s dospívajícími ženami souhlasit.

V dnešní době je velmi mnoho nástrah na sociálních sítích v podobě uměle založených profilů, ale také je zde spousta příležitostí, jak navázat kontakt s lidmi, kteří mají stejné problémy.

6. CO SYMBOLIZUJE PRO DOSPÍVAJÍCÍ ŽENY S PAS ŽENSKOU ROLI?

Důležité je se na začátku zamyslet na tím, co pro mnohé ženy znamená ženská role. Dnešní doba je velmi zasažena stereotypem, který je přenášen z generace na generaci. Už v dětství dochází k jinému zacházení s dívkami a chlapci. Jak bylo již zmíněno matky se snaží dívky sociálně manipulovat a ne, jen matky, ale celý systém je zde takto nastaven. Hračky jsou pro dívky také od mala nastavené. A i ty se řídí stereotypem a jsou imitací domácnosti, mateřství. Dále se s tímto faktem můžeme setkat v knižních předlohách, které šablonovitě zobrazují dívky a chlapce. Dívky jsou ty, které jsou citlivé, starající se o druhé. A muži jsou ti, kteří válčí a jsou hrdinové. Teď si každý jedinec vybaví mnoho knih a uvědomí si, až aniž by si to uvědomil, tak byl vtažen do stereotypů v pohledu na dívky a chlapce (Karsten, 2006).

Největším symbolem ženské role dospívajících žen s PAS je matka. Dospívající ženy s PAS si ani neuvědomí, jak přebírají stereotypy od svých matek, i matky si ani někdy neuvědomí, jak velmi přenášejí na své dcery naučené stereotypy od svých předků v oblasti ženských rolí. Vhodné je zamyšlení nad tím, proč tomu tak je. Všechny matky se při rozhovoru shodly, že dcery učí, aby se zapojovaly do starostí o domácnost, protože je to tak dané. Anna (14 let), ačkoliv má dětský autismus, těžkou mentální retardaci a problémy s motorikou, tak jí matka zapojuje do činností, o kterých ví, že je zvládne. „*Nechám ji vyndat příbory z myčky. Však je to holka. Tak to dělat může.*“ Zde je patrné, jak matky dcery učí péci o domácnost.

Ne každá z těchto žen chce pomáhat při domácích pracích, i když by to mělo být pro ně samozřejmostí, jelikož to vidí u matek každodenně. Karolína (13 let, Aspergerův syndrom) v rozhovoru uvedla: „*Mamka se mě snaží neustále zapojovat do domácích prací, ale mě to nebaví. Já mám jiné zájmy, baví mě sestavovat nábytek, opravím počítač.*“ Při těchto činnostech se setkává ze strany matky s nepochopením. Zde je nastíněn pohled, jak je společnost stereotypně zaměřená. Proč by ženy nemohly sestavovat nábytek? Opravdu je jejich místo u vaření a praní? Důvodem může být, že společnost na ženy pohlíží jako na křehké osoby, kterým není předurčena fyzicky náročná práce. Určitě ani Karolína nebude sestavovat obrovskou, mnoho kil vážící skříň, ale vybere si věc, kterou zvládne.

Do ženské role nepatří pouze starání se o domácnost. Ale každá žena má v sobě zakódováno, že se má starat o ostatní, být ochranná. Ačkoliv dospívající ženy s PAS mohou mít narušenou schopnost sociálního kontaktu, která se ale ve většině případů projevuje, že nedokážou navazovat vztah se svými vrstevníky. Mladé ženy s PAS nemají potřebu ochraňovat své vrstevníky, ale vyhledávají kontakt u mnohem mladších jedinců, anebo naopak u starších lidí, jelikož od těch neočekávají zklamání. Pokud navazují kontakt s mladšími jedinci, projevuje se u nich touha je chránit. Pokud se děje těm, které chrání, nějaká nepřízeň, řeknou to. Anna vždy za svou matkou příběhne, když se jejímu mladšímu bratrovi něco děje, anebo dělá činnosti, které má Anna zapamatované, že dělat nemá, protože již v minulosti byl za tyto činnosti kárán. Dělá to pro to, že ona sama neumí tuto situaci zvládnout, neví, jak mu to má zakázat. Ale ví, že matka si s tím poradí.

Dáda (14 let, atypický autismus) vzpomíná na letní tábor. „*V oddíle mám mladší kamarádky. Hodně jim pomáhám, aby vše zvládaly.*“ Jelikož už na tábor jezdí několik let a rodiče dívky jsou s instruktory domluveni, že bude s dětmi aspoň o dva roky mladšími, umožňují jí tím růst. Když byla s vrstevníky, celý tábor byla uzavřená a spíše samotářka.

Nezáleží na tom, jestli budeme kupovat panenky jako hračky, jelikož budeme předpokládat, že o ty budou dívky více pečovat a budeme v nich více podporovat ženskou roli. Můžeme dívce koupit i autíčko a může o něj pečovat stejně jako o panenku. Mnoho lidí by se mohlo domnívat, že o panenku bude dívka pečovat více než o auto. Ale ženy s PAS nevnímají to, co je striktně dáno stereotypy. Ony vidí, že o to auto budou pečovat, budou ho chránit před rozbitím. Stejně jako jejich matky pečují o ně a chrání je.

Další, a u dospívajících žen s PAS velmi obávaným tématem, je to, co symbolizuje ženskou roli v době dospívání, je tělesné dozrávání a s ním příchod první menstruace. I když na dané téma dospívající ženy s matkami vedou dlouhé debaty, je to něco, čeho se velmi obávají. Když byla na dané téma zavedena řeč, bylo vidět, že mladé ženy, které ještě s menstruací nemají zkušenosti, se uzavřely a nechtěly dále v komunikaci pokračovat. Matka Aleny (12 let, dětský autismus) to vysvětluje tak, že Alena menstruaci vnímá, jako něco „*nechutného*“ a strašně se jí bojí. Víše popsané prožívala i Anna (14 let), přestože má diagnostikovaný dětský autismus, mentální retardaci a další diagnózy a tělesné změny úplně nevnímá, menstruace se bála. Když se menstruace dostavila, s překvapením její matky vše proběhlo v pořádku, „*jediný problém se dostavil, že dcera nesmí vidět krev, to se pak bojí. Krev má spojenou, když se jí něco přihodí.*“

Příchodem menstruace přichází i možnost reprodukce. Zákonitě jako u dospívající ženy dochází k tělesnému dozrávání, tak dochází i k vývoji sexuálního chování. U dvou žen, které s diagnózou dětský autismus, u kterých je přidružena mentální retardace, nepředpokládají matky, že by dcery praktikovali sexuální styk. Ale setkávají se, že jejich dcery onanují (samouspokují se). U těchto žen se nepředpokládá, že dokážou s jistotou určit, co dělají, když se matka Anny zeptala, proč to dělá, Anna odpověděla: „*Příjemný je to*“. A tak ačkoliv byly matky tímto faktem zaskočené, musely dcerám náročně vysvětlovat, že pokud to budou chtít dělat, tak musí být v soukromí. Hlavní obava u matek je, aby neměly jejich dcery potřebu se uspokojovat na veřejnosti. Matka Aleny se svěřila, že Alena se neostýchá a klidně se i na veřejnosti svlékne. Dlouho matce trvalo, než dceři vysvětlila, že takové to jednání je nepřípustné a neetické.

Dívky s Aspergerovým syndromem a dívka s atypický autismem až na jednu, sedmnáctiletou Viki, nemají potřebu sociálního kontaktu. Když byly dívky dotázané, kdo je sexuální výchově učí, všechny odpověděly, že mamka. Milná byla domněnka, že na školách je stále sexuální výchova zahrnuta v předmětech. Jak bylo již zmíněno, jediná ze všech dotazovaných dívek, které má potřebu navazovat ne úplně sexuální vztah, ale vztah všeobecně je Viki (17 let) „*měla jsem kluka, když mi bylo patnáct, ale naši mi ho zakázali.*“ Pro doplnění informace byla dotázána matka Viki. „*Když bylo Viki patnáct let, byla na táboře, kde se zakoukala do kluka. Ona se do něj úplně zbláznila, ale problém byl v tom, že klukovi bylo osmnáct let a rozhodně lásku nehledal. Jenže to jsme jí v té době nedokázali vysvětlit. Celé to došlo tak daleko, že si Viki s ním domluvila schůzku a chtěla nás oklamat a s klukem se sejít. Jenže my jsme na to přišli. Zavolali jsme klukovi, že si nepřejeme, aby se spolu stýkali a on už s ní nikam nechtěl. Bohužel celé se to obrátilo proti nám. Viki nám dodnes vyčítá, že my můžeme za to, že přišla o lásku.*“ Rodiče Viki celá situace zaskočila, stále byli přesvědčeni, že mají doma tzv. tu malou holčičku a vůbec si nepřipouštěli, že se jim dcera mění. A jako každý živočišný druh, poháněný svými biologickými pudy, i ona se dostává do stádia, kdy mužskou populaci bude vyhledávat stále častěji. Proto je sexuální výchova důležité i pro dospívající ženy s PAS. Ačkoliv ani to jim nezaručí, že nenatrefí na protějšek, který se je bude snažit využít. Nastíněným druhým pohledem je zklamání rodičů, kteří se za každou cenu snažily ochránit dceru, ale setkali se s nepochopením.

7. JAK VZTAHUJÍ DOSPÍVAJÍCÍ ŽENY S PAS ŽENSKOU ROLI KE SVÉ OSOBE?

Dospívající ženy s PAS, které mají diagnostikovaný dětský autismus ženskou roli jako takovou nevnímají. Ale z rozhovorů vyplývá, že ačkoliv si to neuvědomují, tak jsou svými matkami k ženské roli vedeny a dokážou se jí přizpůsobit. Už jen tím, že pomáhají matkám s domácími pracemi, se nevědomě do ženské role zapojují. Od těchto žen se neočekává, že by byly v budoucnosti matkami, anebo natolik soběstačné, že by vedly vlastní život, jako ženy s Aspergerovým syndromem nebo atypickým autismem.

Ženy s Aspergerovým syndromem si svou ženskou roli uvědomují, ale od dospívání musí v sobě řešit otázky, jak se stát opravdovou ženou. Karolína (13 let) v rozhovoru prozradila: *„Většina normálních žen je velmi komunikativních a společenských, umí se malovat. To bych taky chtěla umět.“* Zprvu dospívající ženy s PAS vnímají ženskou roli, jako úprava zevnějšku. Vidí ženskou roli v tom být společenská, komunikativní a v neposlední řadě být oblíbená jako její vrstevnice. A jelikož si se svými vrstevníky nerozumí, odebírají se do imaginárního neboli fantazijního světa, kde hledají odpovědi na své otázky. Ale ne vždy je tento svět přijatelný. Vidí mnohdy zkreslené situace, které si vynaloží po svém, jelikož to pozorují a srovnávají a pak se dostanou do rozporu s vlastním přesvědčením. O tom vypráví matka Dády: *„Dáda velmi svůj svět pozoruje a srovnává. [...] Bohužel na YouTube přebírá své myšlenky. A pak mi vyčítá, co jsem za ní nespravedlivého rozhodla.“* Matka Dády má snahu jí vytvořit co nejpříjemnější svět. Mnohdy jí odpoví, že ona sama to bude dělat vše jinak a její děti budou šťastné. *„Pozitivum na tom všem je, že dokáže přemýšlet, že jednou bude máma.“* matka Dády.

Nejzávažnější problém, u dotazovaných dospívajících žen je, že mají ženskou roli spojenou i s menstruací, které se do okamžiku, než menstruace nastane, velmi bojí. Nebojí se toho, že příchodem menstruace se mohou reprodukovat. Čtyři z dotazovaných mladých žen odpovědělo, že miminko chtějí. A jen dvě jsou přesvědčené, že se o něj dokážou postarat samy, a dokonce jedna je přesvědčena, že bude lepší matkou, než je její matka pro ni. Ostatní v budoucnosti miminko chtějí, ale předpokládají, že pouze porodí a s výchovou jim pomohou jejich matky. Tak jako se starají matky o dospívající ženy s PAS. *„Dáda mluví, že jednou bude miminko mít, já budu bydlet s ní a budu jí pomáhat, všude jsem nej já...“* matka Dády. V matekách mají vzor a chtějí být jako ony tím, že budou matkami. Neuvědomují si, že i ony by měly pak převzít tu roli matky

a vychovávat své děti samy. Protože jak tvrdí Langmaier s Matějčkem (2011) ve své knize, pouze matka je zodpovědná za blaho svých dětí, a to po stránce zdravotní, fyzické, psychické a emoční. Ženy s Aspergerovým syndromem nedokážou myslet na budoucnost, tak ani neuvažují, co by nastalo, kdyby jim pak ta matka zemřela a ony by zůstaly na výchovu samy. Jejich svět se odehrává pouze v přítomném okamžiku.

I když všechny ženy byly vychovávány v harmonickém manželství svých rodičů, mluvily o tom, že ony budou mít miminko, ale že by měly partnery, o tom se nezmiňovaly. Lze se domnívat, že je to způsobeno ulpíváním na matce, a právě toho vzoru matky, a s tím spojené i ženské role. Ella ví, že bude potřebovat jednou muže, ale nemusí to být nutně manžel, který jí bude pomáhat s technickými věcmi. Jelikož ona sama není tolik technicky zručná. U své babičky vidí, že je rozvedená a že také k sobě nepotřebuje muže. Otce berou jako tzv. záskok za matku, když nemůže, ale neočekávají od nich pomoc. Do jaké míry je to způsobené ženskou rolí, která pohlíží na ženu jako na osobu, co opečovává, těžko říct.

U domácích prací se lze setkat s dvěma odlišnými pohledy. Jedním pohledem bylo, že dospívající ženy domácí práce přímo obtěžují. „*Mamka chce, abych jí pomáhala vařit, ale já bych raději něco montovala. To se jí ale nelíbí. Nevím proč to po mně pořád chce.*“ vypráví Karolína. Karolína vidí roli ženy trochu jinak. S takovým to názorem jsem se setkala ještě u Viki, která také nemá ráda domácí práce. Jejich matky to mrzí, jelikož jsou přesvědčené, že jejich dcery, by měly umět vařit a starat se o domácnost, že to jednoznačně k ženám patří. Lze podotknout, vzhledem k výše uvedenému, že dospívající ženy s PAS nebudou v budoucnu péči o domácnost, vykonávat s láskou. Spíš to budou vnímat jako nutné zlo. A pokud budou moci, tak to mile rády přenechají svým partnerům.

A druhý pohled je ryze tradiční role ženy. Dospívající ženy s PAS vykonávají domácí práce rády, jelikož to dělají jejich matky a i sestry. Tak ony to dělají také. Jedinou překážkou je, že musejí mít tzv. svůj dobrý den, to je potom bez problémů. Pokud tomu tak není, matky je nedonutí. „*Ella, pokud má špatný den, tak nevyndá myčku na nádobí, když jsou na hrníčku kapky vody.*“ S úsměvem vypráví matka. Dívka je přesvědčena, že tam ta voda nepatří. Ella má obsedantně kompulzivní poruchu, tak s těmito fakty zápolí. Při práci vyžaduje neustálou pochvalu a ujištění, že to dělá dobře a všechno

nádobí srovnává podle velikosti. Ale dělá velké pokroky, takže matka věří, že do budoucna se jim podaří překonat i ty kapky vody na hrnečku.

Ve výše uvedených podkapitolách bylo zaměřeno na tradiční ženské role. Naproti tomu je vhodné objasnit i netradiční ženskou roli. Prvotně je důležité definovat pojem netradiční ženské role. Tímto termínem lze označit definici ženského žití, ve společnosti se vždy vztahovalo žití k mužské roli. V moderním době již nemusí být tato role připisována pouze mužům, ale mohou se na žití podílet i ženy, za předpokladu, že se partneři na tomto faktu společně dohodli (Maříková, 2012). Dalo by se říct, že je role žitelky pro dospívající ženy s PAS nereálná, ale ženy s Aspergerovým syndromem jsou jiného názoru.

Tazatelka: *„Viki, dokázala by sis představit, že ty bys jednou pracovala a tvůj manžel se staral o domácnost a rodinu?“*

Viki: *„Tak to určitě, když budu mít práci, která mě bude bavit.“*

Jelikož Viki nemá ráda domácí práce, a naopak je zručná v technických činnostech, tak by určitě pro ni bylo lepší, kdyby si to v budoucnu s partnerem vyměnila. Záleží ale, jestli najde partnera, který bude ochoten zůstat doma a starat se o domácnost a pečovat o děti. A pak i zda partner dokáže plnohodnotně zastoupit ženskou roli doma. A pokud vše zvládne, tak bude muset čelit dalšímu problému, který je u těchto žen s Aspergerovým syndromem častým jevem. A to je, že nemají reálnou představu o penězích, neumí si finance rozdělit do kalendářního měsíce, aby jim stačily na celý měsíc. Matka Dády pověděla: *„Když přišlo jaro, dotazovala se Dáda, zda koupíme bazén, aby se měla, kde v létě koupat. Odpověděla jsem jí, že bazén kupovat nebudeme, že na něj nemáme peníze. Bez zaváhání mi odpověděla, tak nebudeme měsíc jíst, to zvládneme.“* V budoucnosti bude tento fakt největší hrozbou Dády a ženám jí podobných, jelikož je může společnost využívat a okrádat.

8. DISKUZE

Lze konstatovat, že svět je řízen stigmatizací, která má za následek, že u osob s poruchou nebo postižením se očekává narušení společenských norem. Z výzkumu vyplývá, že dospívající ženy s PAS si přejí, aby byly vnímané jako ženy v běžné populaci. Byly respektované a přistupovalo se k nim, jako k jedincům bez PAS. Okolí na ně ve většině případů pohlíží, jako na malé holčičky, i když někdy tak vystupují, tak pořád vnitřně jsou to dospívající ženy. A zasloužily by si rovnocenný přístup bez marginalizace. Aby matky byly k dcerám důslednější, pokud po dceři budou chtít, aby něco udělala, a dcera odmítne, tak aby to nedělaly za ní. Tolerovat pouze výjimky, jako tzv. špatné dny, ve kterých lze eliminovat požadavky na minimum, a aby se matky vyhnuly konfliktním okamžikům, tak si práci udělají samy.

Není to celé jen o práci, mnohdy se stává, že rodiče opomíjejí, že jejich dospívající dcery dozrávají i pohlavně a musí tak čelit, tomu že jednoho dne budou toužit po opačném pohlaví. Stále jsou i tyto mladé ženy vedeny přirozenými zvířecími pudy, i když jejich sociální chování leckdy tomu neodpovídá. V těchto situacích dochází k značným konfliktům mezi rodiči a dospívajícími ženami, kdy rodiče jednájí pro dobro svých dětí, ale dospívající ženy to vidí, jako velké omezování v rozhodování o svém životě.

Dotazování bylo zaměřeno i na otázku, jak jsou vedeny dospívající ženy k ženské roli. Dospívající ženy s PAS jsou pod neustálým tlakem už od malička, ať ze strany rodičů, sourozenců, okolí anebo médií, tzv. škatulkovány do rolí, které jsou již takto nastaveny po několik generací. Celá utvořená skutečnost je zapříčiněna stereotypy, které nikdo nechce prolomit. I když jsou občas ženy, které by to uvítaly. Pokud se žena neřídí striktně vzorcem, který je již mnoho let nastaven, tak ji společnost a v mnoha případech i její blízké osoby, odsuzují a přetvářejí do vzorců, které jsou nastaveny. Jediné mírné zlepšení se odehrává v oblasti sociální manipulace, kdy matky již tolik nebazírují striktně na holčičích hračkách pro dívky. Lze shledat, že i oblékání je benevolentnější. Pokud si zmapujeme společnost a převážně katalogy s dětskými hračkami zjistíme, že stále převažuje rozdělení hraček na tzv. holčičí a klučičí. Další pozitivní změnou je, že ženy mohou pracovat na vedoucích postech, jsou finančně ohodnocené stejně jako muži. Ale ačkoliv, v tomto ohledu přebírají část mužské role, nesetkaly se s faktem, že i muži by pak přebrali část role ženské, a alespoň z části se starali o domácnost a domácí práce.

Mnoho matek má v sobě zakódováno, že jako žena, se musí starat o domácnost. Oproti tomu dcery by se mnohdy viděly raději v jiné roli. Lze se v tomto případě ztotožnit s Vágnerovou (2005), když uvádí, že ženská role je nelákavá. V případě dospívajících žen s PAS byly shledány dva protichůdné pohledy na ženskou roli z pohledu matky a pečovatelky. První skupina dospívajících žen s PAS se plně ztotožňuje s rolí matky a pečovatelky. Oproti tomu, druhá skupina dospívajících žen s PAS považuje roli matky a pečovatelky, za nutné zlo, se kterým se nechtějí ztotožnit.

V české literatuře není striktně definováno, co to ženská role je, a co přesně pro dospívající ženu s PAS obnáší. Lze se setkat jen se stereotypním předáváním poznatků z matek na dcery. Výše uvedené vede k pohledu na ženskou roli jako na skutečnost, co nám bude od malička vštěpováno, a podle našich matek bráno jako nejlepší. Tento model předávání si zkušeností a praktických rad je vyskytuje spíše u žen nežli u mužů.

Lze konstatovat, že běžná populace bez PAS může čerpat z života dospívajících žen s PAS. Dospívající ženy s PAS, by mohly přinést mnoho nových přínosů do oblasti, jak v budoucnosti změnit stereotypní pohled na ženskou roli, jelikož ony samy k ní přistupují velmi odlišně. Určitě se nepodaří celý tento stereotyp přetvořit od základů, ale jisté změny by byly přínosné ke změně na stereotypních návyků v domácnosti, v péči o děti atd. Lze se domnívat, že rozdělení domácnosti a péče o děti, by měly být rovnoprávné a v rodině by se měli rozdělovat stejně. Dále by mohly být dospívající ženy s PAS přínosem pro společnost, mohly by vést společnost, aby nedělali vše automaticky, bez nároků na pochvalu. Jak již bylo zmíněno. Ženy s PAS při činnosti vyžadují ujištění, že činnost dělají dobře a chtějí být pochválené. V dnešní moderní společnosti se lze setkat, se skutečností, že dospělé ženy dělají vše automaticky a je opomenuto, že by mohly za činnosti získat pochvalu, či jiné ocenění.

9. ZÁVĚR

V úvodu bakalářské práce byl stanoven primární cíl, a to alespoň z části doplnit mezeru a přinést nové poznatky, které by byly v praxi nápomocny při edukaci a celkovému přístupu k osobám s PAS. Sekundárním cílem ve výzkumné části bakalářské práce bylo zmapování pohledu na ženskou roli dospívajícími ženami s PAS.

Lze konstatovat, že cíl byl splněn, i když výsledek byl zkreslen postojem matek dospívajících žen s PAS. Výsledky výzkumu ukazují, že existují rozdílné pohledy na vnímání ženské role, mezi dospívajícími ženami s PAS a jejich matkami. Dospívající ženy s PAS vnímají ženskou roli, mnohdy jako obtěžující a stereotypní jednání ženy, která je odkázána pouze na práci v domácnosti. Lze se domnívat, že výše uvedené může být zapříčiněno, tím že se dospívající ženy s PAS, ve většině případů, vzhledem k sociální exkluzi, nesetkají s jinou rolí ženy, než je tradiční ženská role jako je matka, pečovatelka a hospodyně. Na druhou stranu z výzkumu vyplynulo, že jejich matky to vnímají, jako pozitivní. Jelikož roli žen mají spojenou pouze s domácími pracemi. Lze se domnívat, že tato skutečnost je zapříčiněná dospíváním matek v době komunismu, kdy jiný pohled na ženu nebyl. Celá ženská role byla v té době ztvárněna, jako žena, která se stará o domácnost, vychovává děti a poslouchá manžela, jelikož muži v té době byli živitelé rodin a nepředpokládalo se, že by tomu bylo jinak.

Z výzkumu vyplynulo, že některé dospívající ženy s PAS se dokážou těmto stereotypům podřídit, ale většina dospívajících žen, by se ráda z těchto tzv. spárů vymanila a ženské role přetvořila. Bohužel společnost v tomto ohledu není tvárná a zažitě stereotypy nechce prozatím měnit. Lze se domnívat, že to, jak budou nové generace vyrůstat, bude potřeba i tento zažitý stereotyp změnit, to by mohlo vézt ke změnám rolí a postojům k nim. Lze předpokládat, že tato skutečnost bude mít za následek, že ženské role již nebudou vnímané jen jako hospodyně a pečovatelky o děti, ale celé role budou rovnoprávné mezi pohlavími a o činnosti se budou dělit s muži. A již nebudou matky své dcery vychovávat k tomuto přežitému stereotypu.

Konečné výsledky mohou být nápomocné jako zdroj informací, pro matky dospívajících žen s PAS, ale nemusí to být výlučně jen u žen s PAS, ale veškerým dospívajícím ženám. A mohou těmto lidem i celé společnosti posloužit, aby si lépe uvědomovaly, jak důležité je podporovat u dospívajících žen individualitu. A nechat je, aby si do budoucna volili svou ženskou roli samy.

Lze se domnívat, že pokud takovýto výzkum bude prováděn za cca dvacet až třicet let, bude pohled na ženskou roli u dospívajících žen jiný. Lze se domnívat, že příčinou změny v pohledu na ženskou roli může být to, že dospívající ženy s PAS, které se zúčastnily tohoto výzkumu budou vychovávat své potomky a budou přenášet jiný pohled na ženskou roli, než je tomu doposud.

10. SEZNAM LITERATURY

1. *Autismus* | NAUTIS. [online]. Copyright © Copyright 2020. All rights reserved. [cit. 30.05.2020]. Dostupné z: <https://nautis.cz/cz/autismus>
2. BAZALOVÁ, Barbora. *Autismus v edukační praxi*. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1195-2.
3. BAZALOVÁ, Barbora. *Poruchy autistického spektra: teorie, výzkum, zahraniční zkušenosti*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5781-4.
4. BERNOLDOVÁ, Jana, Iva STRNADOVÁ a Zdeňka ADAMČÍKOVÁ. *Ženy s mentálním postižením v roli matek*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4329-8.
5. BOYD, danah. *Je to složitější: sociální život teenagerů na sociálních sítích*. Přeložil Lukáš NOVÁK. Praha: Akropolis, 2017. ISBN 978-80-7470-165-8.
6. BUCKINGHAM-HATFIELD, Susane. *Gender and environment*. London: Routledge, 2000. ISBN 0-415-16819-8.
7. CROSBY, Jake. Measles, Mumps, Rubella Vaccination and Autism. *Annals of Internal Medicine* [online]. 2019, 171(5) [cit. 2020-05-28]. DOI: 10.7326/L19-0381. ISSN 0003-4819. Dostupné z: <https://annals.org/aim/fullarticle/2749361/measles-mumps-rubella-vaccination-autism>
8. FAFEJTA, Martin. *Sexualita a sexuální identita: sociální povaha přirozenosti*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1030-6.
9. HARTLEYOVÁ, Ruth. *Pohlaví, Gender a společnost*. In. OAKLEYOVÁ, Ann. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.
10. HARRINGTON, Austin. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-093-3.
11. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 8073670402.
12. HOWLIN, Patricia. *Autismus u dospívajících a dospělých: Cesta k soběstatečnosti*. 2. vydání. Praha: Portál, 2009, 296 s. ISBN 9788073674991.

- 13.HRDLIČKA, Michal, ed. *Dětský autismus: přehled současných poznatků*. Praha: Portál, 2004. ISBN 8071788139.
- 14.HRDLIČKA, Michal a Vladimír KOMÁREK, ed. *Dětský autismus: přehled současných poznatků*. 2., dopl. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0686-6.
- 15.HVIID, Anders, Jørgen Vinsløv HANSEN, Morten FRISCH a Mads MELBYE. Measles, Mumps, Rubella Vaccination and Autism. *Annals of Internal Medicine* [online]. 2019, 170(8) [cit. 2020-05-20]. DOI: 10.7326/M18-2101. ISSN 0003-4819. Dostupné z: <http://annals.org/article.aspx?doi=10.7326/M18-2101>
- 16.JANOŠOVÁ, Pavlína. *Dívčí a chlapecká identita: vývoj a úskalí*. Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2284-9.
- 17.KASTEN, Hartmut. *Ženy - muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*. Praha: Portál, 2006. Spektrum (Portál). ISBN 807367145X.
- 18.KOUKOLÍK, František. *Já: o mozku, vědomí a sebeuvědomování*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2249-1.
- 19.KUBÁTOVÁ, Helena. *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-2456-0.
- 20.LAKSHMAN, Chandrashekhar. *Doing Business in India*. Chandos Publishing, 2015, 224 s. ISBN 9781780634555.
- 21.LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983-5.
- 22.MARTÍNKOVÁ, Lenka. *Genderové role: Co svazuje společnost 21. století? Psychologie pro každého*. [online]. Dostupné z: <https://psychologieprokazdeho.cz/genderove-role/>
- 23.MAŘÍKOVÁ, Hana, Alena KRÍŽKOVÁ a Marta VOHLÍDALOVÁ. *Živitelé a živitelky: reflexe (a) praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. Gender sondy. ISBN 978-80-7419-100-8.

24. MILLER, Arnold a Theresa C. SMITH. *101 tipů pro rodiče dětí s autismem: účinná řešení každodenních problémů*. Přeložil Miroslava JELÍNKOVÁ. Praha: Portál, 2016. ISBN 9788026211068.
25. MONTESSORI, Maria. *Od dětství k dospívání*. Praha: Triton, 2011. ISBN 978-80-7387-478-0.
26. PÁTÁ, Perchta Kazi a Petr Matyáš HÁJEK. *Svět očima dítěte s autismem*. Praha: Beletris, 2016. ISBN 978-80-7520-082-2.
27. PATRICK, Nancy J. *Rozvíjení sociálních dovedností lidí s poruchami autistického spektra: tipy a strategie pro každodenní život*. Praha: Portál, 2011. ISBN 9788073678678.
28. PONDĚLÍČKOVÁ-MAŠLOVÁ, Jaroslava. *Nezralá sexualita*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n. p., 1990, 144 s. ISBN 80-201-0096-8.
29. SCARPA, Angela, Anthony WELLS a Tony ATTWOOD. *Dítě s autismem a emoce: program pro práci s dětmi*. Přeložil Petra DIESTLEROVÁ. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1435-9.
30. SEKŤCIŤNSKA, Katarzyna, Agata TRZCIŤNSKA a Dominika A. MAISON. The Influence of Different Social Roles Activation on Women's Financial and Consumer Choices. *Frontiers in Psychology* [online]. 2016, 7 [cit. 2020-06-10]. DOI: 10.3389/fpsyg.2016.00365. ISSN 1664-1078. Dostupné z: <http://journal.frontiersin.org/Article/10.3389/fpsyg.2016.00365/abstract>
31. SIMONE, Rudy. *Aspergerka: posila pro ženy s Aspergerovým syndromem*. Přeložil Petra DIESTLEROVÁ. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1395-6.
32. SLOBODA, Zdeněk. *Dospívání, rodičovství a (homo)sexualita*. [Praha]: Pasparta, [2016]. ISBN 978-80-88163-09-1.
33. SLOWÍK, Josef. *Komunikace s lidmi s postižením*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-691-9.
34. STRUNECKÁ, Anna, Blanka URBÁNKOVÁ, Linda CECAVOVÁ a Anděla ŠÁRKOVÁ. *Přemůžeme autizmus?: průvodce pro rodiče, použitelný i pro pediatry*,

psychiatry a všechny obětavé bytosti, které se snaží pomáhat dětem s autizmem.
Blansko: ALMI, 2009. ISBN 978-80-904344-0-0.

- 35.SVOBODOVÁ, Eva. *Autismus u dívek může vypadat jinak. Proto jsou často špatně diagnostikovány* | Radio Wave. Radio Wave [online]. Copyright © 1997 [cit. 17.04.2020]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/autismus-u-divek-muze-vypadat-jinak-proto-jsou-casto-spatne-diagnostikovane-8029693>
- 36.ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách.*
Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0644-6.
- 37.THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra: dětský autismus, atypický autismus, Aspergerův syndrom, dezintegrační porucha.* Praha: Portál, 2006. ISBN 8073670917.
- 38.THOROVÁ, Kateřina. *Poruchy autistického spektra.* Rozšířené a přepracované vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0768-9.
- 39.VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese.* Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0696-5.
- 40.VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání.* Praha: Karolinum, 2005. ISBN 9788024609560.
- 41.VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří.* Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.
- 42.VODÁKOVÁ, Alena a Olga VODÁKOVÁ. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme.* Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. Sociologické aktuality. ISBN 80-86429-18-0.
- 43.VÝROST, Jozef a Ivan SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie. 2., přeprac. a rozš. vyd.*
Praha: Grada, 2008. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-1428-8.
- 44.*Frontiers in Psychology* [online]. 7. 2016 [cit. 2020-06-10]. ISSN 1664-1078.
- 45.*Annals of Internal Medicine* [online]. 171. 2019 [cit. 2020-05-28]. ISSN 0003-4819.
- 46.*Knihy sociologie.* Přeložil Ivana RYBECKÁ. Praha: Knižní klub, 2016. ISBN 978-80-242-5395-4.

47. *Annals of Internal Medicine* [online]. 170. 2019 [cit. 2020-05-20]. ISSN 0003-4819.
48. *MKN-10: mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů : desátá revize : obsahová aktualizace k 1.1.2018*. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2018. ISBN 978-80-7472-168-7.